

En högaktad och lugn ålderdom?

Upplevelser av åldrande i ståndsfamiljer i 1800-talets Finland

DEN 5 MAJ 1870 SKREV statsrådet, godsägaren och läkaren Carl Daniel von Haartman ner ”de önskingar jag alltid hyst för hvad göras skall när jag lämnar Eder”. Han inledde med orden:

Skuggorna begynna blifva långa – natten nalkas dagen skymmer då måste menniskan tänka på hvilan, så också jag tyst och stilla nöjd och glad vara beredd att lämna den snart ramlande jordhyddan, för att flytta till de ljusare boningar Vår milde Frälsare beredt åt dem som längta till Honom.¹

Raderna återger en metafor där livet liknas vid en dag: morgonen som barndom, dagen som vuxenliv och kvällen som ålderdom. Andra vanliga bilder under 1800-talet var livshjulet och ålderstrappan.²

I brevet ger von Haartman bilden av att han är tillfreds med att närma sig livets slut. Trots det nämner han längre fram att han har känslan av att ”det stupar ner för mig allt hastigare och hastigare”. I andra brev vittnar familjemedlemmar om att hans hälsa hade börjat svikta, vilket säkert bidrog till känslan av att hans tid höll på att rinna

1. Carl Daniel von Haartman 5/5 1870, en avskrift av hans testamente bevaras bland brev från Carl Daniel von Haartman till Fanny von Born, mapp ÄSB 5, Sarvlaks arkiv SLA 1103, Svenska litteratursällskapet i Finlands arkiv (SLS), Helsingfors.
2. Pat Thane, ”Old age in European cultures. A significant presence from antiquity to present”, *American Historical Review* 125, 2020:2, s. 385–395, speciellt s. 388–389, <https://doi.org/10.1093/ahr/rhaa190>; Birgitta Odén, *Åldre genom tiderna. Åldrande och äldrepolitik som en historiker ser det*, Stockholm: Carlssons 2014, s. 175–178; Pat Thane, ”Social histories of old age and aging”, *Journal of Social History* 37, 2003:1, s. 93–111, speciellt s. 98–99, <https://doi.org/10.1353/jsh.2003.0163>.

ut.³ Han levde ändå ytterligare sju år efter brevets tillkomst och dog 1877 vid en ålder av 85 år.

I von Haartmans kretsar var 85 år en hög ålder, även om det inte var exceptionellt att bli så gammal på 1800-talet. Om man ser till den förväntade livslängden för barn som i likhet med von Haartman föddes i slutet av 1700-talet, stack han ändå ut. Vid födseln hade de här barnen en genomsnittlig förväntad livslängd på mellan 28 och 36 år. Den förväntade livslängden påverkades emellertid av den höga barn-dödligheten: den som nådde vuxen ålder hade relativt goda chanser att uppnå en hög ålder.⁴ Den brittiska historikern Pat Thane har påpekat att uppgifterna om förväntad livslängd kan ge en felaktig bild av att äldre människor knappt fanns under 1800-talet eller tidigare. Samtidigt konstaterar hon att det endast var omkring tio procent av den brittiska befolkningen som uppnådde en ålder över sextio år på 1700- och 1800-talet.⁵ I Sverige 1750 var drygt 82 procent av befolkningen under femtio år, medan strax under tio procent var sextio år eller äldre.⁶ Det visar på att äldre trots allt var i minoritet.

Syftet med den här artikeln är att visa hur synen på ålderdom och åldrande såg ut bland svenskspråkiga ståndsfamiljer i Finland under 1800-talet. Fokus ligger på den subjektiva upplevelsen av åldrande och på hur livet som åldrande eller gammal kunde te sig i en släktkrets av familjer tillhörande landets sociala elit. Källmaterialet består av brev skrivna inom högreståndsfamiljer från olika släkter och under olika perioder av seklet. Med hjälp av breven undersöker jag personer som uppfyllde definitionen av beteckningen gammal inom de här kretsarna samt vad ålderdomen medförde för dem. Jag ser på ålderdom som både en biologisk process och som ett socialt konstruerat fenomen.

3. Se t.ex. Naëma Aurora af Schultén till Sofia Rosina Lavonius 26/7 1863, mapp III:5 1-14, Lavonius-v. Haartmansamlingen, Elsa och Gustaf Lagercrantz släktarkiv, Stockholms stadsarkiv, Kungsklippan (SSA), Stockholm.

4. Bertel von Bonsdorff, *Läkare och läkekonst i Finland under 300 år 1640-1940*, Ekenäs: Ekenäs tryckeri 1978, s. 270-271; Karin Johannisson, *Medicinens öga. Sjukdom, medicin och samhälle – historiska erfarenheter*, Stockholm: Norstedts 2013, s. 27.

5. Thane, "Old age in European cultures"; Thane, "Social histories of old age and aging".

6. Odén, *Äldre genom tiderna*, s. 30; Heikki Mikkonen, "Ikäännyttiinpä ennenkin. Erittäin vanhoiksi eläneiden tilastointi Suomessa Taulustolaitoksen perustamisesta ensimmäiseen väestölaskentaan", *Historiallinen Aikakauskirja* 123, 2025:1.

Den första delen handlar om de fysiska faktorer som familjerna och de gamla såg som tecken på ålderdom. Den senare handlar om hur man förhöll sig till dessa tecken och om vilka förväntningar man hade på hur äldre skulle leva och bete sig. Till den sociala konstruktionen hör även de institutioner och vårdformer som förknippas med varje del av åldrandet och livets skeden: från barndom, genom vuxenlivet till ålderdom och död.⁷ Tillsammans var både den biologiska och den sociala aspekten viktiga för *upplevelsen* av ålderdom. Detta gällde både för den som själv åldrades och för de anhöriga som bevittnade processen av åldrande.

Genom närläsning av brev där ålderdom synliggörs och äldre människor kommer till tals vill jag bidra till en större förståelse för vad det innebar att åldras om man tillhörde den sociala eliten i 1800-talets Finland. När ansågs någon vara gammal och vilka kännetecken på ålderdom tog man fasta på? Hur hanterade de äldre sitt åldrande och hur togs de om hand när de inte längre klarade sig själva i vardagen?

De undersökta familjerna tillhörde Finlands sociala elit under 1800-talet. Begreppet inkluderar inte bara adel utan även ofrälse ståndspersoner med en liknande samhällsposition och livsstil. Dessa personer bildade en minoritet som innehade merparten av det ekonomiska, politiska och sociala kapitalet.⁸ Eliten värnade om sina värderingar och sin kultur för att särskilja sig från andra samhällsgrupper.⁹ Trots detta var de här undersökta familjerna ingen homogen krets: vissa familjer var mer välbärgade och hade en starkare samhällsposition än andra. Genom släktskap eller ingifte tillhörde de ändå en krets som delade liknande idéer och en likande uppfattning om sin värld.¹⁰

Källmaterialet består av korrespondens inom familjer ur släkterna von Haartman, af Schultén, Rabenius, Rindell, Finckenberg, von Born,

7. Odén, *Äldre genom tiderna*, s. 178.

8. Alex Snellman, *Suomen aateli. Yhteiskunnan huipulta uusiin rooleihin 1809–1939*, Helsinki: Helsingin yliopisto 2014, s. 11, 18.

9. Snellman, *Suomen aateli*; Reetta Eiranen, *Läbisuhteet ja nationalismi. Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä*, Tampere: Tampereen yliopisto 2019; Topi Artukka, *Tanssiva kaupunki. Turun seurapiiri sosiaalisen näytämönä 1810-luvulla*, Helsinki: Suomen Tiedeseura 2021.

10. Reetta Eiranen har i sin forskning diskuterat ideologi och tankevärld som sammanhållande faktorer i familje- och släktnätverk på 1800-talet. Se Eiranen, *Läbisuhteet ja nationalismi*.

Möllersvärd och Gadolin.¹¹ Männen hade alla framstående positioner inom lantdagen, senaten eller militären i storfurstendömet Finland. Statsrådet Carl Daniel von Haartman och hans son Carl von Haartman skilde sig från de övriga eftersom de var läkare, men genom sitt adelskap utmärkte de sig inom landets läkarkår.¹²

Familjerna levde ett liv uppdelat i två säsonger. Under vinterhalvåret levde de urbant i våningar i Helsingfors och Åbo, och under sommaren bodde de på herrgårdar ute på landet. Herrgårdarna var belägna dels i Östnyland, dels i Egentliga Finlands kust- och skärgårdstrakter. Kvinnornas roll var att leda hushållsarbetet och organisera sällskapslivet samt att ta hand om barnen. Det var i hög grad ett heltidsarbete, och till sin hjälp hade de därför tjänstefolk. Kvinnorna i min undersökning tillhörde den sociala eliten från födseln och gifte sig med män inom sin egen sociala krets. Gustava Rindell var ett undantag eftersom hon tjänstgjorde som hushållerska åt bland annat familjen af Schultén.¹³ Hon förblev god vän till familjen livet ut och erhöll pension från dem. Hon hade därmed inte samma ekonomiska förutsättningar som de andra kvinnorna, men ur breven framgår ett likartat förhållningssätt till åldrandet som hos de övriga kvinnorna i materialet.

Brev där ålderdom beskrivs och diskuteras ingår ofta i större samlingar och de brev som här citeras har valts ut ur omfattande familjekorrespondenser. Familjebreven kan inte ses som privata i modern mening. De är förtroliga men följer tidens konventioner för brevkultur. Breven lästes ofta högt för släkt och familj, vilket formade brevstilen så att den alltid var respektfull och passade in i det som ansågs korrekt för den sociala kontexten. Frustrationer samt andra negativa känslor och hemligheter avhandlades inte.¹⁴ Brevmaterialet i

11. Breven härstammar från följande arkivsamlingar: samlingarna af Schultén, von Wendt, Axel Haartman och släkten Gadolin i handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Sarvlaks arkiv SLSA 1103 och Carl Magnus Möllersvärd's arkiv SLSA 1062 i Svenska litteratursällskapet i Finlands arkiv (SLS) samt Lavonius-v. Haartmansamlingen i Elsa och Gustaf Lagercrantz släktarkiv i Stockholms stadsarkiv (SSA).

12. Se von Bonsdorff, *Läkare och läkekonst i Finland under 300 år 1640–1940*, passim.

13. Se brev från Gustava Carolina Rindell till Otto Reinhold, mapp H:IX, samlingen af Schultén, ÅAB.

14. Om brevkultur, se bl.a. Penny Summerfield, *Histories of the Self. Personal Narratives and Historical Practice*, London & New York: Routledge, s. 22–49; Anu Lahtinen et al., "Kirjeiden uusi tuleminen", Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi

den här undersökningen kompletteras även med en dagbok av översten Carl Magnus Möllersvärd.¹⁵ Därtill kombinerar jag egodokumenten med två av tidens läkarböcker för att kontextualisera och jämföra den beskrivna upplevelsen av ålderdom i breven med tidens rådande teoretiska tankar om ålderdom.¹⁶

Breven är skrivna av svenskspråkiga ståndspersoner. En del är skrivna av personer som själva beskrev sig som gamla, andra är skrivna av personer som emotionellt eller fysiskt stod de gamla nära. Efter- som familjerna tillhörde eliten hade brevskrivarna ett socialt och ekonomiskt kapital som särskilde dem från övriga samhällsgrupper och som påverkade deras ålderdom – i många avseenden positivt. Det ansågs allmänt att samhällets elit åldrades långsammare än fattigare personer med fysiskt hårda arbeten.¹⁷ Elitens ekonomi och livsvillkor gav bättre möjligheter att ta hand om sin hälsa, vilket ledde till större chanser att uppnå en hög ålder.¹⁸ Allt detta inverkar även på deras upplevelse av ålderdomen.

Familjemedlemmarna tillbringade ofta tid ifrån varandra. Männen reste i arbetet och kvinnorna var ibland borta under längre perioder för att besöka släktingar på andra orter. Dessutom bodde släktingar och familjemedlemmar på olika orter. Breven var därför ett ovärderligt verktyg i upprätthållandet av familje- och släktrelationer.

Samtidigt är brev en vinklad verklighet där de ämnen som behandlas har valts ut utifrån skribentens egna och mottagarens intressen.¹⁹ För historikern är brev i många fall som att se in genom en rundel i ett

Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011, s. 9–27.

15. Carl Magnus Möllersvärd's dagbok 1846, Carl Magnus Möllersvärd's arkiv SL5A 1062, SLS.

16. A. T. Wistrand, *Handbok i husmedicinen, eller anvisning för igenkännandet och den enklaste behandlingen af inre och yttre sjukdomar, jemte en kort Sundhetslära och vägledning för de vanligaste medikamenternas rätta bruk*. Fjerde genomsedda upplagan, Stockholm: P.A. Huldbergs förlag 1864; O.F. Hallin, *Helsan framför allt! Handbok i helso- och sjukvårdslära*, Stockholm: Gernandts boktryckeri-aktiebolag 1885.

17. Janet Roebuck, "When does 'old age' begin? The evolution of the English definition", *Journal of Social History* 12, 1979:3, s. 416–428, speciellt s. 418, <https://doi.org/10.1353/jsh/12.3.416>.

18. Johanna Ilmakunnas, *Flitiga och sysslösa. Essäer om 1700-talets Europa*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Appell 2024, s. 232, 260.

19. Lahtinen et al., "Kirjeiden uusi tuleminen", s. 20–21.

frostklätt fönster: man ser aldrig hela bilden. Inte minst beror detta på att brevet skribent och mottagare kände varandra: de delade samma världsbild och kultur och besatt gemensam kunskap som för dem var så självklar att den inte behövde skrivas i ord. Av den orsaken är det exempelvis inte lätt att veta vad som avses med ”gammal” i breven, för noggrannare beskrivningar saknas. Därför behöver man i läsningen av breven tolka de benämningar som förekommer inom den kontext där de skrivs utan att låta egna värderingar färga läsningen – i den mån det är möjligt.

Värdet i denna studies brevmaterial ligger i att både de gamla och de anhöriga kommer till tals och kompletterar varandra. Ibland kan därför luckor i brev delvis fyllas med information ur andra brev. I materialet ingår män och kvinnor, vilket gör det möjligt att synliggöra eventuella olikheter vad gäller genus. Materialet möjliggör också nedslag i olika perioder under 1800-talet. Studien bidrar framför allt till forskningen inom familje- och medicinhistoria samt till den erfarenhetshistoriska forskningen.

ÅLDERDOM I HISTORIEN OCH SOM SOCIAL KONSTRUKTION

I Norden har de äldre ägnats rätt liten uppmärksamhet i historieforskningen, medan man i den engelskspråkiga världen skrivit fler verk med fokus på äldre. I dag har den utmaning som en allt äldre befolkning utgör lett till större intresse för äldre i en förfluten tid.²⁰ Det saknas ändå fortfarande i hög grad studier gjorda ur äldres eget perspektiv, där individens och anhörigas syn på åldrandet synliggörs i en historisk kontext.

En grundläggande orsak till detta är säkerligen den fragmentariska materialtillgången. Utifrån materialet för denna artikel är det tydligt att personer som uppnådde en hög ålder alltmer sällan skrev brev och ibland slutade de helt att skriva. I vissa fall dikterade de sina brev, men i många fall försvann de ut i marginalen av andra familjemedlemmars och släktingars brev. Där nämndes de oftast i rapporter som

20. Lynn Botelho & Pat Thane, ”Introduction”, Lynn Botelho & Pat Thane (eds.), *Women and Ageing in British Society Since 1500*, London: Routledge 2014, s. 1–12. Den svenska historikern Birgitta Odén är en av de få som inom det nordiska forskningsfältet lyft fram ålderdomen i en historisk kontext, se Odén, *Äldre genom tiderna*.

behandlade deras hälsotillstånd, vilka skickades till anhöriga. Därför är närvaron av sjukdom och krämpor dominerande i en analys av brevmaterial om äldre i en historisk kontext.

Om målet är att pussla ihop en större bild av ålderdomsupplevelser på 1800-talet kan de sporadiska omnämnandena och de i jämförelse med andra vuxna åldersgrupper fåtaliga egenhändigt skrivna breven göra historikerns arbete krävande. För detta syfte krävs en noggrann genomgång av en stor mängd material: framför allt familjekorrespondens. Det är i sådant material som de äldre ges plats: i brev till nära anhöriga för vilka den äldres hälsa och välmående var av intresse. Historikern Birgitta Odén har lyft fram behovet av att fylla det hål i historieskrivningen som hon menar att vården av gamla utgör. Hon uppmuntrar historiker att mer aktivt använda brev i studiet av äldre, vid sidan av biografier och memoarer som hört till de traditionella källorna.²¹ Utmaningen med detta är den arbetsbörda som ett sådant material medför.

Eftersom fokus för den här artikeln i hög grad ligger på upplevelsen av ålderdom hos de gamla samt på deras egen syn på ålderdomen har jag tagit inspiration från upplevelsehistorisk forskning samt kroppshistorisk forskning i analysen. Under det senaste decenniet har historisk forskning kring upplevelser blivit föremål för ett växande intresse. Historikerna Josephine Hoegaerts och Stephanie Olsen menar att emotioner och (sensoriska) känslor hänger samman med upplevelser. Hur dessa i sin tur "formas, känns och uttrycks" är avgörande för både den individuella och den kollektiva upplevelsen av ett fenomen.²² För att komma åt upplevelsen av ålderdom behöver vi ta fasta dels på de känslor och emotioner kring åldrandet som uttrycks i breven, dels på uttryck för förnimmelser som hänger ihop med ålderdom som en fysisk upplevelse. Om dessa upplevelser studeras tillsammans med de praktiker som beskrevs och diskuterades kring de äldre – till exempel

21. Odén, *Äldre genom tiderna*, s. 50–67.

22. Josephine Hoegaerts & Stephanie Olsen, "The history of experience. Afterword", Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (eds.), *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*, Tampere: Tampere University 2021, s. 376, https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_15. Citat: "the way they [emotions and senses] are shaped, felt and displayed", översättning till svenska EW.

hur de vårdades, vem som tog hand om dem samt hurdan kontakt de hade till sin omvärld i form av visiter och resor – kan vi genom brevmaterialet bilda oss en uppfattning om brevskrivarnas ålderdom så som den kan ha upplevts och levts.

Vilken uppfattning och kunskap vi har om kroppen avgör hur vi förstår och upplever den. Den tyska historikern Barbara Duden menar att vår så kallade korporealitet (*corporeality*) påverkar våra föreställningar om till exempel värk, åldrande, sjukdom och död.²³ Samtidigt som åldrandet kan lokaliseras i den fysiska kroppen, hänger *upplevelsen* och *definitionen* av ålder samt *förväntningarna* på den åldrande människan samman med den kultur och den sociala kontext som den gamla lever i.

Ålderdomshistoriker stöter på liknande utmaningar som genusforskare vad gäller grundläggande definitioner: när blir man gammal och vad är avgörande för detta? Ålderdom har definierats på olika sätt i olika tidsperioder och åldrandet är individuellt – samtidigt som det är kopplat till en kulturell kontext med tillhörande värderingar.²⁴ Genushistorikern Judith Butler menar att genus är performativt: en identitet som institutionaliseras genom en "stiliserad upprepning av handlingar". I detta ingår också kroppen, och genus måste därför förstås genom det sätt på vilket "kroppsliga gester, rörelser och handlingar av olika slag utgör illusionen av ett bestående könat jag".²⁵ På samma sätt kan åldrande ses som någonting performativt: en identitet som man antingen anammar eller förkastar. Utöver detta måste individen förhålla sig till vissa kännetecken och "regler" som är rådande i den sociala och kulturella kontext som han eller hon åldras i.

Performativitet är enligt Butler ett sätt att bygga betydelse – och identitet – genom återkommande praktiker i ett socialt sammanhang.

23. Barbara Duden, *The Woman Beneath the Skin. A Doctor's Patients in Eighteenth-Century Germany* [*Geschichte unter der Haut. Ein Eisenacher Arzt und seine Patientinnen um 1730*, 1987], translated by Thomas Dunlap, Cambridge & London: Harvard University Press 1991, s. 2.

24. Botelho & Thane, "Introduction", s. 2–3.

25. Judith Butler, "Performative acts and gender constitution. An essay in phenomenology and feminist theory", *Theatre Journal* 40, 1988:4, s. 519–531, citat på s. 519: "stylized repetition of acts"; "bodily gestures, movements, and enactments of various kinds constitute the illusion of an abiding gendered self", översättning till svenska EW.

Denna performativitet handlar om hur diskursiva betydelser skapas i praktiker som delas socialt. I denna artikel framställs breven som performativa handlingar: deras produktion och utbyte bildar en stilerad, upprepad praktik som inte bara uttrycker utan också bygger på sociala och kulturella betydelser. Brevskrivandet ger alltså inte bara uttryck för ålderdom, utan konstruerar ålderdomen: både skrivandet och det dagliga kroppsliga beteendet blir performativa handlingar som skapar och bekräftar de åldrandes identiteter.²⁶

I den här artikeln är breven den plats där upplevelsen av ålderdom iscensätts och kommuniceras: det är bara det som skrevs i breven som vi kan utgå från här. Detta kan kopplas till begreppet "erfarenhetsscenen" som de finska erfarenhetshistorikerna Mikko Kokko och Minna Harjula föreslagit för undersökningar av det sätt på vilket upplevelser och erfarenheter formas i sin sociala kontext. De betonar att den sociala verkligheten konstrueras genom kultur- och tidsbundna erfarenheter som kommuniceras socialt.²⁷ Erfarenhetsscenen är det tillfälle eller det ögonblick då erfarenheter utbyts eller uppstår. Scenen är det medium genom vilket upplevelser kan samlas och bli till erfarenheter, som i kommunikation med andra cirkulerar i samhället och med tiden institutionaliseras för att till sist betraktas som en legitim sanning som i sin tur börjar uppfattas som så självklar att den kan påverka samhällsstrukturer.²⁸ Det sätt på vilket en åldrande familjemedlem blev föremål för hela familjens – ibland hela släktens – vård och oro kan ses som ett exempel på detta. Det var i sin sociala kontext som en gammal människa *blev* gammal, och hon blev det genom att beskriva sig själv som "gammal" antingen i förhållande till andra eller i likhet med andra i sin krets. Detta skedde utifrån de erfarenheter som hon och hennes närkrets hade av beteckningen "gammal" och dess innebörd.

Samtidigt är åldrandet en lång process och det finns olika grader av ålderdom: det är en utveckling från gammal till åldring under vilken

26. Ibid.

27. Se även Peter L. Berger & Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, London: Penguin Books [1966] 1991.

28. Minna Harjula & Heikki Kokko, "The Scene of Experience", Johanna Annola et al. (eds.), *Digital Handbook of the History of Experience*, Tampere: Centre of Excellence in the History of Experiences, Tampere University, <https://doi.org/10.58077/SSXN-4N37>.

den som åldras anammar en identitet, praktiserar den och gör den till både sin egen och andras bild av sig själv.²⁹ I denna kontext blir varje känsla av trötthet, varje avtagande förmåga och varje sjukdom bekräftelser som stärker bilden av att vara gammal. Frågan är hur denna bild av åldrande kunde ta sig uttryck i ståndsfamiliers brev under 1800-talet och när män respektive kvinnor började beteckna sig som gamla.

ÅLDERDOMENS BÖRJAN

Till skillnad från barndomen, när den kroppsliga och intellektuella utvecklingen i allmänhet följer specifika stadier, är faserna i livets slutskede inte lika tydligt definierbara.³⁰ Läkaren O. F. Hallin beskrev 1885 åldrandet som ett fysiskt förfall där personen blir magrare, "huden skrynklas, håren förlora sin glans" och "muskelnerna blifva blekare och svagare, ledgångarne styfvare och benen bräckligare" samt "sinnesorganen och hjernan" blir "förslöade". Till sist inträffar döden: för det mesta utan någon "bestämd sjukdom", men oftast ändå till följd av en sjukdom som den gamla på grund av nedsatt motståndskraft inte klarar av att stå emot.³¹

Inom högreståndsfamiljer lärde man sig från tidig ålder att uppmärksamma familjemedlemmars, släktingars och vänners födelsedagar.³² På så vis var man medveten om varandras ålder. Att man lade vikt vid ålder syns även i 1800-talets dödsannonser där den exakta åldern ofta skrevs ut för den döda. Till exempel uppgavs löjtnantskan Margareta Magdalena Finckenberg, som är en av personerna i mitt källmaterial, ha dött i en ålder av "87 år, 2 månader, och 11 dagar".³³

Det tidigaste exemplet i mitt material på en person som betecknar sig som gammal är just Margareta Magdalena Finckenberg. Vid 62 års ålder, beskrev hon sig 1808 som "gammal och tröt". Dessutom trodde hon att Gud "wil småningom skilja mig ifrån alt hwad som är mig

29. Botelho & Thane, "Introduction", s. 5–6.

30. Roebuck, "When does 'old age' begin?", s. 416.

31. Hallin, *Helsan framför allt*, s. 366–367.

32. Se t.ex. Helena Rosina Franzén (von Haartman) till Carl Daniel von Haartman 4/5 1818 och 3/7 1827, mapp 2, samlingen von Wendt, ÅAB; Karl Hugo Brynolf af Schultén till Otto Reinhold af Schultén 27/11 1861, mapp E:VIII, samlingen af Schultén, ÅAB.

33. "Dödsfall", *Åbo Tidningar* 29/6 1833.

kärrerst på jorden”.³⁴ Hon levde ändå i ytterligare tjugofem år. Detta påminner om den brittiska Lady Sarah Cowper som vid 56 års ålder ansåg sig gammal och inledde försök att dra sig undan från hushållets och det sociala livets plikter samt förbereda sig för döden. Hennes dagbok har analyserats av den brittiska historikern Anne Kugler.³⁵

När det gäller kvinnorna i mitt material varierade det i vilken ålder de började beskriva sig som gamla: från 54 års ålder till 72. Änkefrun och löjtnantskan Emerentia Gadolin skrev 1857 att hon kände att hon ”blifvit bra gammal” när hon var 54 år. Orsakerna till detta var gikt och trötthet.³⁶ Vid århundradets slut, 1896, skrev däremot friherrinnan Fanny von Born att hon kände sig ”gammal” först i en ålder av 72 år. Hon var då hemkommen från en utlandsresa för hälsans skull.³⁷

Klimakteriet har historiskt betraktats som den period då kvinnor blir gamla. Det markerar också ett viktigt skifte i livet, framför allt för 1800-talets gifta kvinnor. Tiden för barnafödande var då över.³⁸ För Emerentia Gadolin, som var 54 år när hon började beskriva sig som gammal, kan upplevelsen av ålderdom ha sammanfallit med klimakteriet. Denna livsperiod är däremot inget som berörs i brev-materialet och därför kan vi bara fokusera på det som hon verkligen nämner: trötthet och gikt.

Mer allmänt har ”hög ålder” i stora delar av Europa ansetts börja efter sextio.³⁹ För kvinnorna i mitt källmaterial sammanföll den första känslan av åldrande med att bli utan barn i hushållet. Till exempel dog Margaretha Magdalena Finckenbergs yngsta dotter Charlotte 1808. Dottern var vid detta tillfälle visserligen redan 25 år gammal,

34. Margareta Magdalena Finckenberg till Jacobina Theodora ”Jaquette” af Schultén 17/6 1808, mapp B:II, samlingen af Schultén, ÅAB.

35. Anne Kugler, ”I feel myself decay apace”. Old age in the diary of Lady Sarah Cowper (1644–1720), Lynn Botelho & Pat Thane (eds.), *Women and Ageing in British Society Since 1500*, London & New York: Routledge 2014, s. 66–88, speciellt s. 68.

36. Emerentia Gustava Gadolin till Axel och Amatus Gadolin [1857], mapp 10, samlingen släkten Gadolin, ÅAB.

37. Hedvig Lovisa Fransiska ”Fanny” von Born till Augusta Kristina Berndtson 13/6 1896, mapp ÅSB 7, Sarvlaks arkiv SL5A 1103, SLS.

38. Se bl.a. Elisabeth A. Williams, ”Eating after the climacteric. Food, gender and ageing in the long eighteenth century”, James Kennaway & Rina Knoeff (eds.), *Lifestyle and Medicine in the Enlightenment. The Six Non-Naturals in the Long Eighteenth Century*, London: Routledge 2020, s. 67–85, <https://doi.org/10.4324/9780429465642>.

39. Thane, ”Old age in European cultures”, s. 394.

men hon var ogift och bodde hemma. Hennes mamma hade därför troligen fått hjälp och stöd av henne. Fanny von Born, som först senare började känna sig gammal, tog hand om sina barnbarn efter att hennes egna barn hade lämnat hemmet.⁴⁰ Den rollförändring som barnens bortflyttning från hemmet innebar för mödrarna var signifikant för de gifta kvinnornas åldrande. Det innebar ett identitetsskifte från mor med barn i hushållet, till mor med frånvarande barn. Genom barnens bortflyttning kunde ålderdomen dessutom innebära en ny form av frihet för kvinnor, i synnerhet om de också var änkor med en stabil ekonomi. Samtidigt kunde livet som änka ytterligare bidra till känslan av åldrande.⁴¹ Både Finckenberg, Gadolin och von Born var änkor när de för första gången skrev att de kände sig gamla.

Identitetsskiften framstår också som viktigt bland männen i materialet, även om de inte kretsade kring föräldraskap. Det finns tre vanliga sätt att identifiera åldrande: det kronologiska (kalenderår), det funktionella (möjlighet att klara sig på egen hand) och det kulturella. Det kulturella sättet att identifiera ålderdom är en kombination av de kronologiska och funktionella sätten, och det härleds bland annat till det system och de värderingar som samhället är uppbyggt på.⁴² Hit kan till exempel räknas uppfattningar om när man anses gammal nog att gå i pension. Sedan arbetspensionerna infördes i Finland under 1900-talet har denna ålder legat på ungefär 65 år.⁴³

I Finland fick ordinarie statstjänstemän rätt till pension redan 1826. Pensionsåldern var först 65 år, men från 1866 blev den 63 år.⁴⁴ De män som ingår i mitt forskningsmaterial gick emellertid inte automatiskt i pension när de uppnått en bestämd ålder. I stället avgjordes behovet av

40. Se brev mellan Hedvig Lovisa Fransiska "Fanny" von Born och Hulda Augusta von Born samt mellan Hedvig Lovisa Fransiska "Fanny" von Born och Viktor Magnus von Born d.y., mapparna SPB 2 och VMBB3, Sarvlaks arkiv SLSA 1103, SLS.

41. Kugler, "I feel myself decay apace", s. 66–88, speciellt s. 68.

42. Botelho & Thane, "Introduction", s. 4.

43. Roebuck, "When does 'old age' begin?"; Matti Hannikainen & Jussi Vauhkonen, "Arbetspensionernas historia inom den privata sektorn i Finland", Julkari – STM:n hallinnonalan avoin julkaisuarkisto, Eläketurvakeskus, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015112620071>. Sidan är en sammanfattning av verket Matti Hannikainen & Jussi Vauhkonen, *Ansioiden mukaan. Yksityisalojen työeläkkeiden historia*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2012.

44. Hannikainen & Vauhkonen, "Arbetspensionernas historia inom den privata sektorn i Finland", s. 2.

pension av den funktionella åldersfaktorn: de ansökte om pension när de kände sig så gamla att de inte längre klarade av att göra sitt jobb. Det innebar att flera av männen arbetade till sina sista år, de flesta i senaten. Den 71-årige senatorn Pehr Jonas Törnqvist ville ansöka om avsked 1859, förutsatt att pensionen var tillräckligt hög. I annat fall skrev han att det "återstår för mig ej annat, än tills jag dignar fortsätta med befattningen, ehuru af flere skäl motbjudande".⁴⁵ Avskedet förverkligades först 1862, men orsaken framgår inte i breven. Kanske fick han inte den pension han önskade. En annan möjlig orsak skymtar när han skriver att han vid inlämnandet av ansökan hade skakat hand med "Baron Rokosovsky" som inte gav något svar på ansökan utan bara yttrade att han fann honom "se frisk ut". Självmänade Törnqvist att han upplevde tjänstgöringen som "tung" och ansåg "minnet och krafterne i aftagande".⁴⁶ Kanske hans överordnade inte uppfattade honom som så gammal och kraftlös som han själv kände sig.

I breven framgår inte när Törnqvist började känna sig gammal, men han var äldre än alla de ovan nämnda kvinnorna när han till slut fick avsked från sin tjänst och ansåg "tiden inne att taga sista steget och söka lugn för de återstående dagarne".⁴⁷ Det tycks med andra ord ha funnits en koppling mellan känslan av ålderdom och att behöva avstå från sitt värv eller sin uppgift i livet samt från den roll som man kanske i första hand identifierade sig med. Medan kvinnorna såg sig själva som mor och maka, identifierade sig männen med sin ämbetsroll. Förlusten av dessa roller innebar övergången till ett nytt livsskede, och detta bidrog av allt att döma till känslan av åldrande.

En annan orsak till känslan av åldrande som var gemensam för kvinnor och män var trötthet. Som 63-åring skrev läkaren Carl Daniel von Haartman att han åldrades "dageligen" och tillade att "de ännu nyss ungdomliga krafterna" hade börjat "mer än tillbörligt svika mig".⁴⁸

45. Pehr Jonas Törnqvist till Otto Reinhold af Schultén 5/3 1859, mapp H:III, samlingen af Schultén, ÅAB.

46. Yrjö Kotivuori, "Pehr Jonas Törnqvist", *Studentmatrikel 1640–1852*, Helsingfors: Helsingfors universitet 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=11760>, (hämtad 22/5 2025); Pehr Jonas Törnqvist till Otto Reinhold af Schultén 15/3 1862, mapp H:III, samlingen af Schultén, ÅAB.

47. Kotivuori, "Pehr Jonas Törnqvist".

48. Carl Daniel von Haartman till Hedvig Lovisa Fransiska "Fanny" von Born 6/8 1865, mapp ÅSB 5, Sarvlaks arkiv SLSA 1103, SLS.

Här skymtar något som den brittiska historikern John Vincent har pekat på som en viktig del i känslan av att åldras: upplevelsen av distans mellan sitt nutida och dåtida jag. Denna känsla kan förstärkas i övergången mellan olika livsroller.⁴⁹

När Fanny von Born skrev att hon kände sig gammal 1896 tillade hon förklaringen: "förr var allt så lätt för mig, men min gång är besvärad, så trapporna känns tunga".⁵⁰ Precis som för Carl Daniel von Haartman uppstod känslan av ålderdom för henne genom en jämförelse i fysisk förmåga mellan då och nu. Enligt Odén är det senast i den så kallade tredje åldern, det vill säga 65–79 år, som många börjar känna sig tröttare och svagare.⁵¹ Då inträder ofta tecken kopplade till det biologiska åldrandet. Dit hör även upplevelsen av en försämrad fysisk förmåga av det slag som Carl Daniel von Haartman och Fanny von Born beskrev.

Samtidigt syns en accepterande inställning i brevet från von Haartman, när han efter beskrivningen av sin avtagande förmåga tillägger "mais que faire!": men vad kan man göra! Hälsoproblem och sjukdomar ansågs vara en del av åldrandet. Under åtminstone de senaste sex åren hade von Haartman drabbats av hälsoproblem som han bland annat försökte lindra med brunnskurer. I september 1859 hade han just kommit hem från en sådan kur och ansåg sig "braf nog", men "[v]isst kännes ålderdomen stundeligen på mångfaldigt sätt men så måste det ju vara!".⁵² Även här märks en tendens att underkasta sig åldrandet som en del av livet. Samma inställning syns också hos majorskan Eva Maria Bruncrona som 1821, vid 73 års ålder, skrev och klagade över sin gikt. Hon kopplade gikten till åldern, men viftade bort den med orden: "någott skall påminna os om vår bräcklighet."⁵³ I sina brev framställer med andra ord både Carl Daniel von Haartman och Eva Maria Bruncrona ålderdomen som en del av livets villkor.

49. John A. Vincent, *Old Age*, New York: Routledge 2003, s. 12–14.

50. Hedvig Lovisa Fransiska "Fanny" von Born till Augusta Kristina Berndtson 13/6 1896, mapp ÄSB 7, Sarvlaks arkiv SLSA 1103, SLS.

51. Odén, *Äldre genom tiderna*, s. 177.

52. Carl Daniel von Haartman till Johan August von Born 12/9 1859, mapp ÄSB 10, Sarvlaks arkiv SLSA 1103, SLS.

53. Eva Maria Bruncrona till Eva Mathilda Aminoff 3/8 1821, Rilax samling III, Riksarkivet (RA), Helsingfors.

Kugler har visat att det i 1700-talets England ansågs förkastligt att inte acceptera sin ålderdom och i stället försöka göra sig yngre än man var.⁵⁴ Man förväntades bete sig och agera enligt samhällets föreställningar om den ålder man innehade. Det går i det här fallet inte att veta om den acceptans av ålderdomen som uttrycks i breven reflekterade brevskrivarnas verkliga inställning, men formuleringarna tyder på att acceptans var vad som förväntades av dem. Samtidigt kan man se formuleringarna som ett sätt för brevskrivarna att observera sina egna krämpor och använda begreppen "ålderdom" och "gammal" för att förstå dem och deras orsaker. Genom att beskriva sig själva som gamla kunde de förklara och förstå sina tilltagande fysiska svårigheter. På så sätt kan man se von Haartmans och Bruncronas accepterande inställning som ett erkännande av åldringsprocessen som något naturligt, inte som något skrämmande eller sjukligt. Även om de kanske talade om ålderdomen med ironi, kan deras acceptans tolkas som ett sätt att förstå sin egen erfarenhet. I så fall handlade det inte bara om att de följde en norm, utan också om att de tillämpade normen för att förstå sin personliga åldringsprocess.

Förväntningar på hur man borde leva som gammal märks i förmaningar till män som ansågs leva på ett sätt som inte var hälsosamt för deras ålder. Till exempel ansåg professor Nathanael Gerhard af Schulten d.ä.:s svärmor att han inte längre borde "sträfvä emot" och att hans hustru måste använda "hela" sin "öfvertalnings förmåga at råda hännåm" till detta "när bådde hälsan och ålder befaller [vila]".⁵⁵ Brevet är troligen skrivet 1821, när af Schultén var 71 år gammal och just hade varit sjuk. Året därpå fick han avsked från senaten, och tre år därefter avled han.⁵⁶

Ett annat exempel på män som uppmanades leva i enlighet med sin ålder finns i Carl Daniel von Haartmans brev till sin 52-åriga svärson

54. Kugler, "I feel myself decay apace", s. 73–74.

55. Margareta Magdalena Finckenberg till Jacobina Theodora "Jaquette" af Schultén 10/5 [1821?], mapp B:II, samlingen af Schultén, ÅAB.

56. Yrjö Kotivuori, "Nathanael Gerhard af Schultén", *Studentmatrikel 1640–1852*, Helsingfors: Helsingfors universitet 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=8378>, (hämtad 22/5 2025).

friherren Johan August von Born. I ett brev från 1862 uppmanade svärfadern von Born att ta sig själv "tillvara" och bad honom komma ihåg att han "är ingen Herkules, fast du ofta tyckes förmena så".⁵⁷ Även von Haartman själv ansågs anstränga sina krafter mer än han borde vid sin ålder. Ännu 1867 när han var 75 år blev han tvungen att resa i affärer. Hans drygt fyrtio år yngre hustru ansåg detta "ledsamt" även om det var "högst nödvändigt" och tillade i ett brev till sin mor: "Mamma vet att min gamla gubbe ej är van att skona sig."⁵⁸ Också senatorn Otto Reinhold af Schultén antydde i ett brev som skrevs när von Haartman var 81 år, att denne inte levde på ett sätt som förväntades av gamla. Han skrev att "Haartman är visserligen raskare än många andra som uppnått hög ålder, men för mycket raskhet ger kanhända anledning till glömska någon gång af ålderns fordringar".⁵⁹ Här syns en antydning om de regler eller fordringar för olika åldrar som råder i samhället. Den sjukdom som von Haartman nyligen hade tillfrisknat från hade, enligt vad af Schultén fått höra, varit "framkalladt af något dietfel". Han uppmanade därför von Haartmans hustru att se till så att maken anammade "nödig försiktighet i allt, i synnerhet matväg".⁶⁰

Historiskt sett har det ansetts viktigt för äldre att äta på ett sätt som passar både deras ålder och personliga konstitution.⁶¹ Enligt den svenska 1800-talsläkaren A.T. Wistrand var den "[f]örnämsta orsaken" till "kroppens förtidiga aftagande och upplösning" ett "oordentligt och utswäfvande lefnadssätt". Till det räknade han bland annat "omåttlighet i mat och dryck" samt "osunda födoämnen".⁶² Även läkaren O.F. Hallin lade vikt vid maten som måste anpassas efter de äldres "matsmältningsorgan". Eftersom äldre ofta saknade tänder behövde maten också "förtäras i fint fördelad form".⁶³

57. Carl Daniel von Haartman till Johan August von Born, december 1862, mapp ÄSB 10, Sarvlaks arkiv SL5A 1103, SLS. Brevet är arkiverat bland oidentifierade avsändare, men handstilen är von Haartmans och brevet är undertecknat med "Svärfar".

58. Emilia Theodora "Emmy" von Haartman till Margareta Sophia "Grethe Sophie" Westzyntius 29/7 1867, mapp 16, samlingen von Wendt, ÅAB.

59. Otto Reinhold af Schultén till Emilia Theodora "Emmy" von Haartman 8/12 1873, mapp 8-9, samlingen von Wendt, ÅAB.

60. Ibid.

61. Williams, "Eating after the climacteric."

62. Wistrand, *Handbok i husmedicinen*, s. 1.

63. Hallin, *Helsan framför allt*, s. 369.

Förutom kosten betonade de två läkarna Wistrand och Hallin även vikten av stillhet för gamla.⁶⁴ Till stillheten hörde även ett liv utan oro, vilket framkommer i ett brev från den 73-åriga Eva Maria Bruncrona när hon skrev att ”vid Min Ålder tål man intet mycket som oroar”.⁶⁵ Förhoppningar om en lugn ålderdom syns också till exempel när Hugo af Schultén gratulerade sin pappa på hans 80-årsdag. Då önskade han att denne skulle få ”bibehålla helsan och njuta den frid, jag vet att Pappa sätta så högt värde på”.⁶⁶ Pehr Jonas Törnqvist hoppades få ”lugn” under sin sista levnadstid, och Gustava Rindell ansåg, med hänvisning till sig själv, att ”den gamla behöfver lugn och stillhet”.⁶⁷ De tidigare citerade förmaningarna till män som ansträngde sig mer än ålderdomen ansågs medgiva, visar ändå att det var lättare att drömma om en fridfull ålderdom än att verkligen leva den. Samtidigt var givetvis också tillämpningen av dessa fordringar, framför allt vad gäller vila och mat, ett privilegium som endast förunnades de familjer i landet som besatt ett socialt och ekonomiskt kapital. Till exempel skrev Eva Maria Bruncrona i ett brev från 1821: ”Vår herre har varit så nådig och stält till lugn för Min Ålderdom, denna lefnad är passande för mig.” Hon tillade emellertid därefter att lugnet också berodde på ”beskedliga pigor”.⁶⁸ För den stilla levnad som ansågs passande för de äldre krävdes med andra ord hjälp och stöd i vardagen. Som Bruncronas brev visar, var detta även något som de själva var medvetna om.

ÅLDERDOMENS SJUKDOMAR

Känslan av ålderdom hänger också ihop med en persons hälsa. Inom forskningen har det diskuterats huruvida ålderdomen borde jämföras med en sjukdom. Ålderdom anses ju som ”naturligt” samtidigt som många symptom på ålderdom är desamma som för sjukdomar.⁶⁹ Vad

64. Wistrand, *Handbok i husmedicinen*, s. 23; Hallin, *Helsan framför allt*, s. 367–368.

65. Eva Maria Bruncrona till Eva Mathilda Aminoff 3/8 1821, Rilax samling III, RA.

66. Karl Hugo Brynolf af Schultén till Otto Reinhold af Schultén 23/11 1878, mapp E:V, samlingen af Schultén, ÅAB.

67. Gustava Carolina Rindell till Otto Reinhold af Schultén 19/12 1877, mapp H:IX, samlingen af Schultén, ÅAB.

68. Eva Maria Bruncrona till Eva Mathilda Aminoff 3/8 1821, Rilax samling III, RA.

69. Roy Porter & G.S. Rousseau, *Gout. The Patrician Malady*, första pocketupplagan, New Haven & London: Yale University Press [1998] 2000, s. 1.

som ändå kan konstateras är att ålderdom ofta åtföljs av sjukdomar som blir en del av ålderdomsupplevelsen. Dessa kan samtidigt påskynda processen av både fysiskt och kognitivt förfall, framför allt om effektiva mediciner och behandlingsmetoder saknas.

Före antibiotikans genombrott på 1940-talet ledde sjukdomar ofta till långa tider av återhämtning och konvalescens. Infektioner ”som inte kan hävas med hjälp av läkemedel förstör celler och vävnader”, menar medicinhistorikern Maria Josephson, och tillägger: ”[a]llvarliga sjukdomstillstånd leder ofta till en lång period av trötthet, nedsatt styrka och ork”. Hon konstaterar att kroppen ”bryts ner” av sjukdomar som inte behandlas.⁷⁰ Det här var vardag för 1800-talets familjer; flera sjukdomar under livet påverkade säkerligen därför ännu mer än i dag i vilken ålder en person började känna sig gammal. Gifta kvinnors långsiktiga hälsa bröts dessutom ner av täta graviditeter och förlossningar.⁷¹

Insjuknandet i någon sjukdom kunde utgöra startskottet för en persons åldrande.⁷² Carl von Haartman, som dog några månader före sin 69-årsdag 1888, led länge av hälsoproblem som av allt att döma började med ett ”nerfslag” 1876.⁷³ Redan några månader före sin 62-årsdag 1881, beskrev han sig som ”en gammal man med bruten hälsa”.⁷⁴

Inom familjerna i mitt källmaterial ansåg man också att ålderdomen var förknippad med nedsatt motståndskraft och återkommande sjuklighet. Fanny von Born oroade sig exempelvis 1885 för en bekant, den 64-årige Robert Ehrnrooth, som var sjuklig. Hans läkare tyckte inte att sjukdomen var farlig, men von Born menade att ”vid den åldern

70. Maria Josephson, ”Vi har glömt att det är normalt att vara långtidssjuk”, *Göteborgs-Posten* 11/8 2021.

71. Maria Vainio-Kurtakko, ”Terveyden ja onnen ehdot. Avioliitto kahden naisen elämän punaisena lankana”, Jutta Ahlbeck et al. (toim.), *Kipupisteissä. Sairaus, kulttuuri ja modernisoituvaa Suomi*, Turku: Turun Yliopisto 2015, s. 173–176, <http://www.urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8350-6>; Caroline Castiglione, ”What to expect when you’re always expecting”. Frequent childbirth and female health in early modern Italy”, Sandra Cavallo & Tessa Storey (eds.), *Conserving Health in Early Modern Culture. Bodies and Environments in Italy and England*, Manchester: Manchester University Press 2017, s. 55–79.

72. Se även Kugler, ”I feel myself decay apace”, s. 71.

73. Emilia Theodora ”Emmy” von Haartman till Margaretha Sophia ”Grethe Sophie” Westzynthius 19/7 1876, mapp 16, samlingen von Wendt, ÅAB.

74. Carl von Haartman till Sofia Rosina Lavonius 26/7 1881, mapp III:4 37–44, Lavonius-v. Haartmansamlingen, Elsa och Gustaf Lagercrantz släktarkiv, SSA.

tycker jag allt blir farligt".⁷⁵ Samma föreställningar om sambandet mellan ålderdom och sjukdomar syns även i tidens läkarböcker och lyfts där fram som orsak till dietetiska rekommendationer för äldre.⁷⁶

En av de vanligaste sjukdomarna bland de äldre i mitt källmaterial under början av 1800-talet var ledsjukdomen gikt. Sjukdomen var förknippad med överflöd och frosseri. I första hand ansågs den drabba män, vilket än i dag är fallet. Sjukdomen var så starkt förknippad med eliten att varje välbärgad man förväntade sig att drabbas av sjukdomen som äldre.⁷⁷ I de familjer som jag studerat drabbades däremot båda könen i nästan lika hög grad av sjukdomen även om kvinnorna låg i knapp majoritet. Jacobina Theodora af Schultén led av gikt, liksom Emerentia Gadolin, Beata Sofia Törnqvist och Margareta Magdalena Finckenberg.⁷⁸ Av männen drabbades Carl Daniel von Haartman och Abraham Arvid Finckenberg samt brodern Carl Herman Finckenberg av samma åkomma.⁷⁹ Av alla sjukdomar i materialet är det just gikt som starkast förknippades med ålderdom. Till exempel associerade den 19-åriga Carl Nathanael Westzyntius gikt med ålderdomen när han i mitten av århundradet beskrev flanel som det tyg som "gamla giktsjuka personer nyttja närmast kroppen".⁸⁰

Under andra hälften av 1800-talet försvann gikt så gott som helt ur familjernas brevdiskussioner; vanligare blev i stället reumatism. Till exempel led Pehr Jonas Törnqvist av "reumatism i hufvudet" i mitten

75. Hedvig Lovisa Fransiska "Fanny" von Born till Hulda Augusta von Born 21/12 1885, mapp SPB 2, Sarvlaks arkiv SLSA 1103, SLS.

76. Hallin, *Helsan framför allt*, Wistrand, *Handbok i husmedicinen*.

77. Porter & Rousseau, *Gout*, s. 3. Se även Thomas G. Benedek, "Gout in women. A historical perspective", *Bulletin of The History of Medicine* 71, 1997:1, s. 1–22.

78. T.ex. Carl Gustaf af Schultén till Nathanael Gerhard af Schultén d.ä. 2/5 1821, mapp A:XXXIV, samlingen af Schultén, ÅAB; Emerentia Gustava Gadolin till Axel och Amatus Gadolin, odaterat [1852?], mapp 10, samlingen släkten Gadolin, ÅAB; Otto Reinhold af Schultén till Anna Carolina af Schultén 8/8, 26/8, 29/8 och 5/9 1853, mapp H:III, samlingen af Schultén, ÅAB; Magdalena Charlotta "Malla" af Schultén till Nathanael Gerhard af Schultén d.y. 26/3 1828, mapp D:X, samlingen af Schultén, ÅAB.

79. T.ex. Carl Daniel von Haartman till Johan August von Born, december 1867, mapp ÅSB 10, Sarvlaks arkiv SLSA 1103, SLS; Abraham Arvid Finckenberg till Arvid Gabriel Haartman, odaterat och Carl Herman Finckenberg till Arvid Gabriel Haartman, odaterat, mapp 53–55, Axel Haartmans samling, ÅAB.

80. Carl Nathanael Westzyntius till Emilia Theodora "Emmy" von Haartman 27/2 1856, mapp 8–9, samlingen von Wendt, ÅAB.

av 1850-talet.⁸¹ Man kände till båda sjukdomarna under 1800-talet, men Carl Daniel von Haartman konstaterar i sin läkarbok att de var svåra att åtskilja.⁸² Diagnostiseringsmetoderna för gikt förbättrades vid mitten av 1800-talet.⁸³ Det kan ha bidragit till att gikten blev betydligt mer sällsynt i materialet under senare delen av seklet. Innan dess ska benämningen gikt troligen tolkas mer som ett samlingsnamn för olika ledsjukdomar. Skillnaden mellan diagnoserna gikt och reumatism i mitt källmaterial var att reumatism drabbade både yngre och äldre samt att det inte uppfattades som en ålderdomsmarkör i lika hög grad som gikt. Två exempel på detta utgör Alfons von Haartman, som redan som 31-åring led av reumatism, och Axel Gadolin som drabbades av åkomman som 41-åring.⁸⁴

Förutom ledsjukdomarna var försämrad syn ett tecken på ålderdom. Margareta Magdalena Finckenberg drabbades troligen av nedsatt syn som äldre, eftersom hennes två systerdöttrar måste läsa högt för henne.⁸⁵ Försämrad syn var också en vanlig orsak till att de äldre skrev färre brev. Otto Reinhold af Schultén hade glasögon åtminstone från 55 års ålder,⁸⁶ men ingen av de andra brevskrivarna nämner några glasögon. Professorskan Anna Christina Rabenius var den som led av de svåraste problemen med ögonen. Först miste hon synen på det ena ögat och några månader senare blev hon helt blind på båda ögonen, så att hon vid 79 års ålder inte såg "det minsta".⁸⁷

81. Alexandra Charlotta Törnqvist till Anna Carolina af Schultén 17/10 [1856?], mapp H:III, samlingen af Schultén, ÅAB.

82. C.D. von Haartman, *Anvisningar till igenkännande af de allmännaste sjukdomar hos människan samt den första behandlingen af dem, ämnade för sjuke och för dem som vårda sjuke på landet. Andra delen. Om sjukdomar hos fullvexta i allmänhet*, Helsingfors: J Simelii arfvingar 1845, 95–101, 157–164.

83. Benedek, "Gout in women".

84. Carl Daniel von Haartman till Karolina Rosina Julia Gummerus 28/1 1867, mapp 1, samlingen von Wendt, ÅAB; Fanny Elisabeth Gadolin till Johan August von Born 23/6 1869, mapp ÅSB 10, Sarvlaks arkiv SLSA 1103, SLS.

85. Magdalena Charlotta "Malla" af Schultén till Nathanael Gerhard af Schultén d.y. 2/5 1833, mapp D:X, samlingen af Schultén, ÅAB.

86. Otto Reinhold af Schultén till Anna Carolina af Schultén 17/8 1853, mapp H:III, samlingen af Schultén, ÅAB.

87. Lars Georg Rabenius till Nathanael Gerhard af Schultén d.ä. 29/4 och 4/11 1818, mapp A:XXX, samlingen af Schultén, ÅAB.

Det vanligaste fysiska besväret var ändå försämrad rörlighet, vilket fortfarande hör till de första tecknen på åldrande.⁸⁸ Liksom problem med synen, kunde nedsatt rörlighet bidra till att de gamla drog sig undan från det sociala umgänget och blev beroende av hjälp i vardagen. Till exempel höll sig Carl Magnus Möllersvärd för det mesta hemma under sitt sista levnadsår. Om det var ålderdomen eller personligheten som utgjorde den största orsaken till detta går inte att avgöra med säkerhet: hans syster besökte "Sneckenströms stora Bal" den 1 januari 1846, men för egen del skrev han att han "hvarken årkar eller is med detta nöje".⁸⁹ Den 4 januari antydde Möllersvärd ändå att oviljan att röra sig ute berodde på ålderdomen, för då skrev han att han var bjuden till två supéer, men att han orkade "ej ut, en sådan usling är jag nu förtiden".⁹⁰ Den 4 mars 1846 föll Möllersvärd omkull hemma, vilket ökade hans ovilja att lämna hemmet.⁹¹ Enligt den svenska etnologen Angela Rundquist var det vanligt att äldre damer deltog i det sociala livet även när hälsan blev sämre, eftersom det var ett sätt för dem att behålla sin position i den sociala kretsen.⁹² Till skillnad från sin bror deltog Ulla Möllersvärd nästan dagligen i sociala sammankomster.⁹³ Även andra kvinnor i mitt källmaterial såg det sociala som viktigt in i det sista: Margareta Magdalena Finckenberg bjöd till exempel in femtio gäster till "ett stort Caffé" när hon fyllde 85 år.⁹⁴

Gustava Rindell beskrev problem med rörligheten från och med 1868. Den hösten skadade hon vänster axel så att hon bara kunde röra armen "åt ett enda håll" och hade "svår värk". Först i december började värken ge med sig, men "ömheten och styfheten" var kvar.⁹⁵ Tio år senare blev hennes gångförmåga "allt mera klen", men hon hade

88. Vincent, *Old Age*, s. 12.

89. Carl Magnus Möllersvärds dagbok 1/1 1846, Carl Magnus Möllersvärds arkiv SLSA 1062, SLS.

90. Ibid. 4/1 1846.

91. Ibid. 4/3 1846.

92. Angela Rundquist, *Blått blod och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*, Malmö: Carlssons 1989, s. 308.

93. Carl Magnus Möllersvärds dagbok 1846, passim, Carl Magnus Möllersvärds arkiv SLSA 1062, SLS.

94. Magdalena Charlotta "Malla" af Schultén till Nathanael Gerhard af Schultén d.y. 14/4 1830, mapp D:X, samlingen af Schultén, ÅAB.

95. Gustava Carolina Rindell till Otto Reinhold af Schultén 15/12 1868, mapp H:IX, samlingen af Schultén, ÅAB.

ändå gjort några promenader i det ”herliga” sommarvädret.⁹⁶ Två år därefter, ansåg hon sig själv vara ”mycket äldre och med hvarje dag”. Hon skrev att hennes ”krafter betydligt aftagit” och att benen hade ”blifvit så svaga att jag har svårt att stödja mig på dem, ock komma i rörelse”.⁹⁷ För både Rindell och Möllersvärd kan den avtagande rörelseförmågan ses som en betydande del av deras åldrande identitet och sätt att leva i enlighet med denna.

Läkaren Hallin ansåg att ”[r]egelbundna *kroppsrörelser* utgöra ett af de förnämsta och verksammaste medlen att befordra sundheten hos gamla personer”.⁹⁸ Vikten av rörelse framhävs även i citatet ur Gustava Rindells brev ovan. Också Otto Reinhold af Schultén betraktade daglig rörelse ”såsom högst nödvändigt för hälsans bibehållande”.⁹⁹ Daglig rörelse ansågs inte bara hälsosamt för gamla utan var en viktig del av 1800-talets föreställningar om hur människor i alla åldrar borde leva för att upprätthålla en god hälsa.¹⁰⁰ Till den rekommenderade rörelsen hörde även från mitten av seklet gymnastik.¹⁰¹ Det märktes till exempel när Lars Gabriel von Haartman som 62-åring blev ordinerad ”Gymnastisk Sjukbehandling” och fick noggranna anvisningar för fjorton olika rörelser.¹⁰²

Också Carl Daniel von Haartman drabbades av försämrad rörelseförmåga under sina sista år. Hans familj försökte hjälpa till för att han skulle kunna fortsätta att delta i det sociala livet. Ännu knappt två månader före sin död planerade han ett besök hos sin svärmor, men

96. Gustava Carolina Rindell till Otto Reinhold af Schultén 16/7 1878, mapp H:IX, samlingen af Schultén, ÅAB.

97. Gustava Carolina Rindell till Otto Reinhold af Schultén 13/6 1881, mapp H:IX, samlingen af Schultén, ÅAB.

98. Hallin, *Helsan framför allt*, s. 368–369 (kursiveringen är Hallins).

99. Otto Reinhold af Schultén till Emilia Theodora ”Emmy” von Haartman 2/12 1880, mapp 8–9, samlingen von Wendt, ÅAB.

100. Se t.ex. Marjo Kaartinen, ”A busy day with me, or at least with my feet & my stockings’. Walking for health and the female pedestrian’s spaces in eighteenth-century British towns”, Elaine Chalus & Marjo Kaartinen (eds.), *Gendering Spaces in European Towns, 1500–1914*, New York: Routledge 2019, s. 32–45.

101. Pia Lundquist Wanneberg, ”Gymnastics as a remedy. A study of nineteenth century Swedish medical gymnastics”, *Athens Journal of Sports* 5, 2018:1, s. 33–52.

102. ”Gymnastisk Sjukbehandling för Geheimerådet Friherre Haartman”, 20/12 1851, Lars Gabriel von Haartmans arkiv, RA.

han var beredd på att behöva ”bäras upp och ner” på Prostvik gård.¹⁰³ Året innan, sommaren 1875, hade von Haartman rest till Prostvik i en ”chaise” på sonens ångbåt, vilket innebar att han ”icke rördes alls på egna fötter”.¹⁰⁴ Det här visar att familjen var beredd att anstränga sig för att han skulle kunna fortsätta sitt sociala liv trots nedsatt rörelseförmåga. Det är också ett exempel på hur ålderdom kunde bli en delad erfarenhet som engagerade och påverkade fler än den gamla.

VÅRDEN AV DE GAMLA

För akut sjukvård, för ordinerandet av läkemedel och för behandlingar anlidade familjerna i mitt källmaterial läkare. Detta gällde också för de gamla. I det skede då de gamla inte längre klarade sig själva i vardagen var det kvinnliga familjemedlemmar eller släktingar som tog hand om dem. Till sin hjälp hade de även tjänstefolk. Odén har konstaterat att denna typ av hemvård i hög grad har förblivit osynlig inom forskningen.¹⁰⁵ På den här punkten har det ändå börjat ske en ändring under det senaste decenniet, till exempel genom Hannah Newtons bok om konvalescens och Claire Marie Rennies avhandling om vården av sjuka barn i en tidigmodern kontext. I båda de här verken står vården i hemmet i fokus.¹⁰⁶ Däremot utgör hemvården av äldre fortfarande i hög grad en lucka i forskningen.

Det var ingen självklarhet att det fanns någon närstående som tog hand om en gammal människa, i synnerhet inte om den gamla redan hade överlevt alla sina barn.¹⁰⁷ Historikerna Lynn Botelho och Pat Thane menar att föreställningen att äldre kvinnor bodde hos vuxna barn är en stereotyp.¹⁰⁸ Samtidigt har historikern Susannah Ottaway visat att åldrande kvinnor i högre grad än män bodde med vuxna barn.

103. Carl Daniel von Haartman till Hedvig Lovisa Fransiska (Fanny) von Born 17/6 1877, mapp ÅSB 5, Sarvlaks arkiv SL5A 1103, SLS.

104. Carl Daniel von Haartman till Hedvig Lovisa Fransiska ”Fanny” von Born 4/8 1875, mapp ÅSB 5, Sarvlaks arkiv SL5A 1103, SLS.

105. Odén, *Äldre genom tiderna*, s. 50–67.

106. Hanna Newton, *Misery to Mirth. Recovery from Illness in Early Modern England*, Oxford: Oxford University Press 2018; Claire Marie Rennie, *The Care of Sick Children in Eighteenth-Century England*, Leeds: University of Leeds 2016.

107. Thane, ”Social histories of old age and aging”, s. 102.

108. Botelho & Thane, ”Introduction”, s. 1.

Hon har även visat på de förväntningar som fanns på att barn skulle ta hand om sina föräldrar när de blev gamla. Framför allt gällde detta barn till änkor.¹⁰⁹ Enligt Rundquist hörde det till att en ogift dotter bodde kvar med sin mamma om modern blev änka och att hon tog ”ansvaret för dennas hushåll och välbefinnande”.¹¹⁰ I mitt material var det ofta en ogift dotter som bodde kvar i föräldrahemmet och tog hand om sin åldrande mamma. Till exempel bodde dottern Malla af Schultén ännu i barndomshemmet när Jaquette af Schultén blev änka. Dottern vårdade sin mamma tills dennas död 1828, och fortsatte sedan att ta hand om sin mormor fram till det att även hon gick bort 1833.¹¹¹ Emerentia Gadolin, som dog 1878, hade av allt att döma sin ogifta dotter, Sofia Karolina ”Nina” Gadolin, boende hos sig. Dottern tog hand om sin mamma och hjälpte henne med hushållet på Ävik gård i Somero.¹¹²

Känslobanden mellan föräldrar och barn fortsatte ofta efter det att barnen blivit vuxna och bildat egna hushåll.¹¹³ I breven omtalas de äldre på ett sätt som ger bilden av att de var en viktig del av sina familjer. Lars Georg Rabenius kallade sin 79-åriga mamma för en ”förenings punkt” vars ”välgång gjort en del af vår egen”.¹¹⁴ Hans fru Margareta Rabenius skrev om sin ”goda wördade Mormor”¹¹⁵ och hennes bror Otto Reinhold af Schultén skrev om Carl Daniel von Haartman som ”den vördade Gamle”.¹¹⁶ Det fjärde budordet förpliktade

109. Susannah Ottaway, ”The old woman’s home in eighteenth-century England”, Lynn Botelho & Pat Thane (eds.), *Women and Ageing in British Society Since 1500*, London & New York: Routledge 2014, s. 111–138. Se även Richard Walls kapitel i samma antologi, ”The residence patterns of elderly English women in comparative perspective”, s. 139–165.

110. Rundquist, *Blått blod och liljevita händer*, s. 299.

111. Se brev från Magdalena Charlotta ”Malla” af Schultén till Nathanael Gerhard af Schultén d.y., mapp D:X, samlingen af Schultén, ÅAB.

112. Se brev från Johanna Augusta Schultz till Axel Gadolin d.ä., passim, mapp 8, samlingen von Wendt, ÅAB.

113. Johanna Ilmakunnas, ”Vanhempien ja aikuisten lasten väliset suhteet 1700-luvun Ruotsissa”, Johanna Ilmakunnas & Anu Lahtinen (toim.), *Perheen jäljillä. Perhe-subteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020*, Tampere: Vastapaino 2021, s. 147–175.

114. Lars Georg Rabenius till Nathanael Gerhard af Schultén d.ä. 4/11 1818, mapp A:XXX, samlingen af Schultén, ÅAB.

115. Margareta Maria Rabenius till Jacobina Theodora ”Jaquette” af Schultén 10/2 1819, mapp B:VI, samlingen af Schultén, ÅAB.

116. Otto Reinhold af Schultén till Emilia Theodora ”Emmy” von Haartman 8/12 1873, mapp 8–9, samlingen von Wendt, ÅAB.

barn att hela livet hedra sina föräldrar, men Odén har visat att det inte alltid gick friktionsfritt.¹¹⁷ Även Ottaway har visat att vården av en äldre förälder i det vuxna barnets hem inte alltid fungerade problemfritt.¹¹⁸

Utåt sett verkar vården av de äldre i mitt källmaterial inte ha förorsakat några problem inom familjerna, men samtidigt är det inte troligt att missnöje skulle ha uttryckts i skrift utan på sin höjd muntligt i mötet med någon som vårdaren hade förtroende för. Brevskrivarna kunde inte ta för givet att det som skrevs i ett brev inte spreds vidare till andra.¹¹⁹ Samtidigt är det endast ett fåtal brev i mitt källmaterial som skrivits av någon som vårdade en förälder eller morförälder i hemmet, vilket gör det svårt att bilda sig en klar uppfattning om vårdarnas syn på sin situation. Malla af Schultén är ett undantag. Efter det att hon i närmare tio år hade tagit hand om sina föräldrar och sin mormor med hjälp av sin kusin Margaretha Sophia Haartman, lät hon en viss frustration skina igenom i ett brev till brodern Nathanael Gerhard af Schultén d.y.:

[...] jag behöfver verkligen någon uppmuntran, då på mig ensam, utan att muntligen kunna förskaffa mig ett enda dugligt råd, bestyret och omsorgen om allt ligger och det dagliga bestyret med hushållet och egendomarne får ej heller försummas, dertill kommer skyldighets visitors fullgörande och visitors emottagande; ty hos oss får aldrig någonsin ej tagas emot, om Mormor annars är redig. Huru ofta, efter en sådan origtigt använd dag i sådan brådska, är man ej frestad att utropa lika med en som var i dylik brydsam ställning och ej kunde frikalla sig från en mängd små besvärliga skyldigheter hwarom jag någorstädes har läst "Nej, dessa pligter gå för vida!"¹²⁰

Det är hennes sista bevarade brev till brodern innan mormodern dog ett par månader senare, och det är tydligt att hon började ha nog av den situation som hon befann sig i. Samtidigt visar brevet också på

117. Odén, *Äldre genom tiderna*, s. 74–93.

118. Ottaway, "The old woman's home in eighteenth-century England".

119. Se t.ex. Lahtinen et al., "Kirjeiden uusi tuleminen", s. 17–18.

120. Magdalena Charlotta "Malla" af Schultén till Nathanael Gerhard af Schultén d.y. 2/5 1833, mapp D:X, samlingen af Schultén, ÅAB.

den mängd av plikter som Malla af Schultén hade i hushållet: vården av mormodern var bara en av dem. Samma höst, efter mormoderns död, gifte hon sig med Carl Gabriel Westzynthius och kunde skapa ett eget hem. Det här stämmer överens med Rundquists iakttagande, när hon menar att ogifta döttrar hade få möjligheter att bestämma över sina liv.¹²¹ I samma situation befann sig av allt att döma även Jacobina Fredrika af Schultén några decennier senare. På 1870-talet flyttade hon in hos sin farbror Otto Reinhold af Schultén och tog hand om honom tills han dog. Farbrodern var då änklings och saknade egna döttrar, varför det föll på den ogifta brorsdotterns lott att ta hand om honom. Hon blev därmed tvungen att anpassa sitt liv efter farbrodern, och breven visar att hon hade få möjligheter till pauser från vården.¹²²

Äldre kunde även behöva hjälp med skötseln av det praktiska arbetet som en egendom genererade. Fanny von Born ägde som änka Gammelbacka gård i Borgå och till sin hjälp hade hon sonen Viktor Magnus von Born som hade hand om åtminstone en del av godsets bokföring samt hennes kontanta medel. När hon behövde mer av sina pengar skickade han dem till henne.¹²³ Vården av en gammal förälder behövde med andra ord inte alltid handla om fysisk vård, utan kunde också ta formen av hjälp med skötsel av egendom och ekonomi.¹²⁴

Ogifta kvinnor bildade som äldre ofta egna hushåll med en ogift syster.¹²⁵ Gustava Rindell flyttade som 83-åring till sin syster Aurora Rindell.¹²⁶ Ett år senare flyttade även systrarna Rindells systerdotter

121. Rundquist, *Blått blod och liljevita händer*, s. 299–300.

122. Se brevväxlingar mellan Jacobina Fredrika "Jaquette" af Schultén och Arvid af Schultén samt Hugo Haartman i samlingarna af Schultén (mapp H:VII) och Axel Haartman (mapp 54), ÅAB.

123. Muntlig upplysning av historikern Maria Vainio-Kurtakko, vars forskning gäller Viktor Magnus von Borns godsdrift på Sarvlax som han ägde. Se även brev från Hedvig Lovisa Fransiska "Fanny" von Born till Viktor Magnus von Born d.y., mapp VMBB3, Sarvlaks arkiv SLISA 1103, SLS.

124. Se även Ulla Ijäs, "Individ och gemenskap", Janne Haikari et al. (red.), *Adelns historia i Finland [Aatelin historia Suomessa]*, 2020, Översättning Matias Huss, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2023, s. 284–307, speciellt s. 297; Rundquist, *Blått blod och liljevita händer*, s. 313–314.

125. Amy M. Froide, "Old maids. The lifecycle of single women in early modern England", Lynn Botelho & Pat Thane (eds.), *Women and Ageing in British Society Since 1500*, New York & London: Routledge 2014, s. 89–110.

126. Otto Reinhold af Schultén till Emilia Theodora "Emmy" von Haartman 4/1 1878, mapp 8–9, samlingen von Wendt, ÅAB; Gustava Carolina Rindell till Otto Reinhold

Louise Roos hem till dem. Av henne fick de båda åldrande kvinnorna ”hjälp och tröst”.¹²⁷ Ett annat syskonpar som bildade gemensamt hushåll var Ulla och Carl Magnus Möllersvärd.¹²⁸

I allmänhet var det vanligare för män att antingen gifta om sig eller överlevas av sin hustru. Män som gifte om sig sent i livet valde ofta en betydligt yngre andra, eller såsom i Carl Daniel von Haartmans fall tredje, hustru. Änkor gifte mycket sällan om sig och framför allt inte om de inte längre var i fertil ålder. Det var inte lika accepterat i samhället för änkor att gifta om sig trots att man ansåg att det krävdes en ny hustru om en man blev änkling.¹²⁹

Otto Reinhold af Schultén blev änkling 1856, och som 62-åring gifte han om sig med den 38-åriga änkan Naëma Haartman fyra år senare. Båda hade små barn att ta hand om och ingick sedan tidigare i samma släkt- och umgängeskrets, vilket troligen var viktiga orsaker till det nya äktenskapet.¹³⁰ Män med små barn var av praktiska skäl tvungna att gifta om sig. De behövde en mor till barnen och någon som kunde leda hushållet.¹³¹

Carl Daniel von Haartmans tredje hustru hade troligen två tilltänkta roller; den som mor till hans små barn och den som hans vårdare på äldre dagar. Knappt ett år före giftermålet skrev hans äldsta dotter att hennes tankar ”omsväfvade Pappa så ofta och svidandes så i mitt hjerta att tänka Pappa, ofta, så allena”. En ”högst egen tanke” hade därför slagit henne ett par dagar tidigare om kanske ”Lagmanskan” kunde ”sprida någon trefnad öfver Pappas ålderdom”.¹³² Några månader

af Schultén 19/12 1877, mapp H:IX, samlingen af Schultén, ÅAB.

127. Gustava Carolina Rindell till Otto Reinhold af Schultén 8/7 och 9/12 1880 samt 13/6 1881, mapp H:IX, samlingen af Schultén, ÅAB.

128. Carl Magnus Möllersvärds dagbok, passim, Carl Magnus Möllersvärds arkiv SL5A 1062, SLS.

129. Margaret Pelling, ”Who most needs to marry? Ageing and inequality among women and men in early modern Norwich”, Lynn Botelho & Pat Thane (eds.), *Women and Ageing in British Society Since 1500*, New York & London: Routledge 2014, s. 31–42.

130. Reetta Eiranen, ”Saumatomat tunnesiteet 1800-luvun sivistysteistöperheessä”, Johanna Ilmakunnas & Anu Lahtinen (toim.), *Perheen jäljillä. Perhesuhteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020*, Tampere: Vastapaino 2021, s. 213–241.

131. Ijäs, ”Individ och gemenskap”, s. 296; Jarkko Keskinen, ”Porvarisperhe ja sen monimuotoisuus 1700–1800-lukujen Porissa”, Johanna Ilmakunnas & Anu Lahtinen (toim.), *Perheen jäljillä. Perhesuhteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020*, Tampere: Vastapaino 2021, s. 177–212, speciellt s. 196.

132. Sofia Rosina Lavonius till Carl Daniel von Haartman [december 1859?], mapp J2:1,

senare beklagade hon att von Haartmans "ålderdom utvecklar sig så olika emot hvad ett menskligt öga kunna förutse". Hon undrade också vem annan än Julie, den hustru som dött två år tidigare, "skulle blifva Pappas trogna sällskap in till den sena åldern".¹³³

Hösten 1860 gifte Carl Daniel von Haartman sig med Emmy Westzynthius. Hon var vän till familjen sedan länge. Vid giftermålet var hon 25 år och von Haartman 68 år. Varför valet föll på just henne är inte känt och vad hon själv tänkte om äktenskapet framgår inte heller i breven. Tillsammans med maken, som hon sju år senare kallade för sin "gamla gubbe" och som redan vid äktenskapets ingång hade börjat lida av de första tecknen på sviktande hälsa, fick hon fem barn.¹³⁴ Självt ansåg han sig, tack vare sin nya hustru, kunna se "lugnt framåt lifvet" och han kände lycka över att se sina barn "vårdade af ett varmt hjerta".¹³⁵ Enligt de tankar som han uttryckte i sitt brev, var det viktigaste för honom med andra ord att få hjälp med hushåll och barn. I ett brev från Agatha af Schultén d.y. till Emmy von Haartman, som skrevs strax efter Carl Daniel von Haartmans död, framgår ändå att omgivningen uppfattade von Haartmans äktenskap som ett sätt för honom att få en vårdarinna när han blev äldre: "En stor tröst har du älskade vän i tanken att du så helt och hållet uppoffrat ditt lif de sista åren, endast för att förljufva hans ålderdom."¹³⁶

LIVET SOM GAMMAL I 1800-TALET S FINLAND

När Lars Georg Rabenius 1814 lyckönskade sin blivande svärfar på 25-årsdagen "af sitt lyckliga ägtenskap", ansåg han att det "på jorden ej kan finnas större lycksalighet" än den som af Schultén "vid sidan af en älskad Maka och omgifven af goda barn, nu erfår i minnet af en tillryggalagd nyttigt verksam lefnad och med utsigt af en högagad

Lavonius-v. Haartmansamlingen, Elsa och Gustaf Lagercrantz släktarkiv, SSA.

133. Sofia Rosina Lavonius till Carl Daniel von Haartman 9/5 1860, mapp J2:1, Lavonius-v. Haartmansamlingen, Elsa och Gustaf Lagercrantz släktarkiv, SSA.

134. Tex. kallar hon honom för "min gamla gubbe" i ett brev till Margaretha Sophia "Grethe Sophie" Westzynthius 29/7 1867, mapp 16, samlingen von Wendt, ÅAB.

135. Carl Daniel von Haartman till Hedvig Lovisa Fransiska "Fanny" von Born 20/9 1860, mapp ÅSB 5, Sarvlaks arkiv SLSA 1103, SLS.

136. Agatha Charlotta af Schultén till Emilia Theodora "Emmy" von Haartman 17/8 1877, mapp 8-9, samlingen von Wendt, ÅAB.

och lugn ålderdom”.¹³⁷ Detta sammanfattar i hög grad hur idealet för livets slut såg ut i den krets av familjer och släkter som Rabenius och af Schultén tillhörde. I de familjer som jag undersökt var idealbilden av ålderdomen ett lugnt, värdigt och socialt inbäddat livsskede präglad av kärlek, respekt och tacksamhet – något av ett efterliv i livet. För de undersökta familjerna var detta ideal inte bara eftersträvansvärt utan också i viss mån uppnåeligt tack vare sociala, ekonomiska och praktiska resurser. Samtidigt visar breven att ålderdomen innebar både kroppsliga och sociala utmaningar och att sjukdomar, avtagande ork och beroende av andra utgjorde en påtaglig verklighet. Ålderdomen ansågs därför som en tid för stillhet och vila, vilket inte alltid var så lätt för de gamla att anpassa sig till.

Källmaterialet visar att realiteterna kring livets slut var beroende av kön, samhällsposition och tidens kulturella normer. Även om de gamla inte alltid levde upp till idealet om lugn och stillhet in i det sista, tycks de ändå ha behållit sin betydelse för familjen. Ålderdomen var inte en marginalisering; snarare var den ett nytt kapitel i livet då individens roll förändrades samtidigt som hen fortsatte att vara en viktig del av familjekretsen. Breven visar med andra ord att åldrandet inom dessa familjer var starkt kopplat både till det kroppsliga genom avtagande fysiska förmågor och till det sociala och kulturella genom de förväntningar som fanns inom familjerna på hur de gamla skulle vara, leva och bete sig.

De äldre i familjerna som jag har undersökt hade en privilegierad ställning vad gällde ekonomiskt och socialt kapital. Både upplevelsen av och förväntningarna på ålderdomen färgades av denna ställning. För vidare forskning skulle det vara intressant att jämföra hur vården av äldre såg ut, till exempel bland allmogen i 1800-talets Finland och hur livsvillkor inom denna samhällsgrupp i sin tur påverkade de gamlas och deras anhörigas bild av ålderdomen.

Den vård av de gamla som företogs i hemmen kan ses som idealet för en lycklig ålderdom än i dag. Det som materialet för denna undersökning visar är emellertid att hemvården ställde krav på den gamlas anhöriga. Till exempel lade Malla af Schultén sitt eget liv åt

137. Lars Georg Rabenius till Nathanael Gerhard af Schultén d.ä. 1/1 1814, mapp A:XXVIII, samlingen af Schultén, ÅAB.

sidan så länge som hennes föräldrar och mormor behövde en vårdare i hemmet. Viktigt är att komma ihåg att den familjekontext och det samhälle som de här familjerna åldrades inom var uppbyggda så att hemvården var det enda möjliga alternativet. Det var möjligt eftersom de kvinnor som vårdade de äldre hade hushåll och familj som heltidsarbete. Till detta arbete hörde i perioder även vården av de äldre.

De gamla själva såg åldrandet som den naturliga del av livets gång som det är för alla som har turen att leva länge. Ålderdomen blev också ett sätt att förklara kroppens avtagande förmågor, vilka blev en del av den gamlas identitet. Samtidigt visar materialet också att de flesta gamla fortsatte vara en del av sin sociala kontext. De blev med andra ord gamla, men de slutade varken leva eller existera för det.